Scientific quarterly (scientific-research article) of Islamic world political research.
Vol. 12, No. 1, Spring 2022, 133-152
DOI: 10.21859/priw-120106

Examining the environmental position from the perspective of Islam and international law

Ali Faghihhabibi[1]

Date of Received: 2021/09/24 **Date of Acceptance**:2022/01/19

Abstract

International law has made significant progress and development in this decade, the advancement of technology and the reduction of the sense of responsibility, the reduction of the role of ethics and the uncontrolled economic competition between companies and countries have made it necessary to pay attention to environmental issues. The teachings of the Islamic religion have long been open to attention to the environment, with insight in the verses of the Qur'an, attention to the environment can be well understood in this religion. It can be seen that religious texts and the Holy Quran are trying to protect and preserve the environment and that humans benefit from a safe and healthy environment in order to reach the perfection desired by Islam. In this article, environmental rights will be examined from a national and international perspective (Islam and international law).

Keywords: Environment, Islam, international law.

1. Associate Professor, Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran, Iran , faghih.habibi@gmail.com

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA...

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1] [Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]

پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام
فصلنامه علمی (مقاله علمی – پژوهشی) پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال دوازدهم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱، صص ۱۵۲ – ۱۳۳

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۲۰۱۰۶

بررسی جایگاه زیست محیطی از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل

علی فقیه حبیبی[۱]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۹

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

چکیده

حقوق بین الملل در این دهه پیشرفت و توسعه قابل توجهی داشته است، پیشرفت تکنولوژی و کاهش حس مسئولیت پذیری، کم شدن نقش اخلاق و رقابت کنترل نشده اقتصادی بین شرکت ها و کشورها ضرورت توجه به مسائل مربوط به محیط زیست را ضروری کرده است. آموزه های دین مبین اسلام در توجه به محیط زیست از دیر باز بوده است، با بصیرت در آیات قران توجه به محیط زیست را به خوبی می توان در این دین دریافت کرد. می توان دید که متون دینی و قرآن کریم تلاش دارند محیط زیست حمایت و حفظ شود و بهره مندی بشر از محیط زیستی امن و سالم جهت رسیدن به کمال مدنظر اسلام است. در این نوشتار، حقوق محیط زیست از منظر ملی و بین المللی (اسلام و حقوق بین الملل) بررسی خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: محیط زیست، اسلام، حقوق بین الملل.

۱. دانشیار گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب، تهران، ایران
faghih.habibi@gmail.com

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

مقدمه

محیط زیست به دوصورت مطرح می شود یکی مفهومی که از محیط زیست برداشت می شود و محیط زیست طبیعی می باشد و دیگری که محیط زیست انسانی می باشد (یوسف وند، ۱۳۸۶: ۸) در معنای عام محیط زیست به همه منابع طبیعی تجدیدی شونده توجه میکند منابعی مانند مراتع، منابع آبی، جنگلها. (عمید، ۱۳۷۱: ۱۳۹۴) به طور کلی می توان در سه جمله ان را تعریف نمود: (محیط اجتماعی، محیط طبیعی و محیط مصنوع) که همگی همگن می باشند و تفکیک این سه تعریف از هم غیرممکن است (قوام، ۱۳۸۲: ۵). اسلام به عنوان آخرین دین الهی و به عنوان دین جهانشمول، عامل مکتب زیست محیطی جامعی است که با اصول متعددی معیارهای لازم را در عرصه مسائل زیست محیطی ارائه می‌دهد. از سوی دیگر محیط زیست سالم را به عنوان یکی از نعمت‌های الهی مطرح می‌کند که همگان حق دارند از نعمت‌های بزرگ الهی که برخورداری از محیط زیست سالم یکی از آنهاست بهره مند شوند و هیچ کس نباید انسان را از این نعمت خدادادی محروم کند. زیرا حق بر محیط زیست به عنوان یکی از حق الناس مطرح می‌شود که حتی خداوند نیز از آن گذشت نخواهد کرد. این حق را نه تنها قران کریم اشاره کرده است بلکه در روایات نیز به آن اشاره شده است. این حق علاوه بر آن، در منابع و اسناد بین‌المللی نیزمورد حمایت قرار گرفته است. به دلیل استفاده بی رویه از منابع طبیعی و آلودگی شدید محیط زیست طبیعی توجه به مباحث مربوط به محیط زیست از جمله ضرورت‌های زمان است. حقوق بین الملل، در چند دهه اخیر در زمینه محیط زیست توسعه قابل توجه داشته است. دین اسلامی، که سامان دادن زندگی متعارف را نیز به عهده دارد، محیط طبیعی را در مورد حمایت خود قرار داده است. در همین راستا می توان گفت برای حمایت از محیط زیست طبیعی به بینش در احکام با توجه به روح اسلام برای رویارویی با چینن وضعیتی نیازمندیم.

-دیدگاه اسلام به حقوق محیط زیست

کلیات، اصول و قواعد در اسلام وجود دارد، که می‌توان حکم هر موضوع را از آن به دست آورد. یکی از همین موضوعات محیط زیست است. اسلام به عنوان دینی جهانشمول مدعی است که پاسخگوی نیازهای متغیّر انسان در هر عصری است و برای کلیه روابط و شؤون او، دارای قوانین و مقرراتی است(جوادی، ۱۳۸۰: ۶)

یکی از اموری که زمینه ساز سعادت و کمال انسان در دنیا و آخرت است، داشتن محیطی سالم و

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

امن است؛ که انسان بتواند در پناه آن، به تربیت جسم و جان خویش بپردازد و اصولاً یکی از وظایف مهم بشر که حفظ جان است، جز با زیستن در محیطی امن و سالم امکانپذیر نیست. می‌توان گفت در اسلام، جامع‌ترین دیدگاه و صحیحترین شیوه تعامل با طبیعت و محیط زیست بیان شده است (عمید زنجانی، ۱۳۹۲: ۹)

-نگاه دین به محیط

-دیدگاه قران کریم

با نگاهی به متون دینی و از جمله قرآن کریم می‌توان دریافت که محیط زیست و تلاش برای به حفظ و حمایت از آن، برای بهره مندی بشر از محیط زیستی امن و سالم جهت نیل به کمال، مورد اهتمام اسلام است. آیات متعددی در قرآن بر این مسأله دلالت دارند. این آیات چند دسته هستند که به آنها اشاره می‌کنیم.

۱. دین اسلام برای تمامی‌شئون و جوانب زندگی انسان دارای قانون و دستور است. البته جامعیت اسلام به این معنا است که می‌توان با استنباط عناصر جهان شمول در اسلام به فلسفه، مکتب و نظام اسلامی دست یافت و به طرّاحی سازوکارها پرداخت (هادوی تهرانی، ۱۳۸۵: ۱۹).

۲. اصول و کلیاتی در اسلام وجود دارد که می‌توان از آنها وظایف یک شهروند مسلمان را استفاده کرد؛ مثلاً:

الف. در اسلام از بین بردن آن چه بقای نسل بشر بر آن متوقف است از جهاتی حرام است؛ مثل این که ظلم به نوع بشر است یا کفران نعمت است[1] و....

ب. از دیدگاه اسلام کاری که باعث آسایش مردم و در جهت حفظ سلامت آنان باشد، خدمتی است در جهت رضای خدا و عبادت وبندگی پروردگار، محسوب می‌گردد و هدف خلقت انسان جز عبادت چیز دیگری نیست.[2] کلیاتی، بر موضوعات خاصی هم تأکیداتی شده است که در این جا به طور اختصار به گوشه‌ای از تأکیدات خاص اشاره می‌شود:

۱. بهره‌گیری از نعمت‌های الاهی که خداوند برای استفاده‌بندگان خود آفریده، در سلامت انسان و رفاه و آسایش او جایگاه ویژه دارد. حداقل الزامی‌که انسان در برابر پروردگار خویش نسبت به نعمت‌هایش دارد، استفاده بهینه از آنها به نفع تکامل جسمی‌و معنوی خود و دیگران است. اگر انسان هوای سالم را آلوده کند و یا آب پاکیزه و زلال «و انزلنا من السماء ماءً طهوراً»؛ و از آسمان آبی پاک‌کننده نازل کردیم، فرقان / ۴۸، که از آسمان می‌بارد و بر زمین جاری می‌شود و مایه حیات انسان است، در اثر آلودگی‌هایی که با دست بشر ایجاد می‌شود، تبدیل به مایعی خطرناک و زیان آور شود، این کار استفاده نادرست از نعمت‌های الاهی و کفران نعمت است.

۲. «و ما خلقت الجن و الانس الا لیعبدون»؛ من جن و انس را نیافریدم، جز برای این که عبادتم کنند، ذاریات / ۵۶.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

۱. آلودگی هوا

انسان برای ادامه حیات به اکسیژن نیاز دارد و این نیاز خود را از راه تنفس، از هوای پاک و سالم تأمین می‌کند، بنابراین استفاده از هوای پاک و سالم یکی از نیازهای ضروری انسان است.هوا مانع می‌شود که زمین گرمای دریافتی از خورشید را زود از دست بدهد (نیازمند، ۱۳۸۶: ۱۳۱).از آن جا که بقای نسل بشر و دوام جوامع انسانی در گرو بهداشت و سلامت جامعه است، لذا دین اسلام با حرام نمودن خبائث و بدی‌ها و حلال کردن پاکی‌ها و پاکیزگی‌ها[۱]، راه رسیدن به این مقصود و هدف را فراهم ساخته است. (شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ه.ق، ۳۳۷)

۲. دفع زباله

امروزه با پیشرفت فناوری و شهرنشینی و به وجود آمدن جوامع مصرف کننده شهری، روزانه هزاران تن زباله تولید می‌شود که جمع‌آوری و دفع آنها به طریق بهداشتی، از مهم‌ترین مسائل بهداشتی است که باید به آن توجه شود. زباله‌ها کانون انواع میکروب‌ها و محل پرورش حشرات و عوامل بیماری زا است؛ لذا به همین جهت است که پیامبر اسلام (صلّی‌الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید: "زباله‌ها را شب در خانه‌های خود نگه ندارید و آن را روز به بیرون از خانه منتقل کنید؛ زیرا زباله جایگاه شیطان است.[۲] (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹: ۶۳۴) بنابراین، در شرع مقدس اسلام، انسان مجاز نیست، با اعمال و رفتار خود محیط زندگی خود و دیگران را آلوده کرده و در برابر ضروری‌ترین مسائل بهداشتی بی‌تفاوت باشد و با سهل انگاری‌های خود محیط اجتماع را از زندگی سالم محروم کند.در قرآن کریم به مسلمانان سفارش می‌کند که با کارهای خود موجبات هلاکت و نابودی خویش را فراهم نکنید: "خود را با دست خود به هلاکت نیفکنید".[۳] مفسر بزرگ قرآن کریم، مرحوم علامه طباطبایی می‌گوید: این آیه مطلق است و در نتیجه نهی در آن نهی از تمامی‌رفتارهای افراطی و تفریطی است. (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۹۳) زباله‌ها کانونی برای آلودگی محیط زیست و به خطر افتادن سلامت مردم خواهند بود.مسئله ضرورت حفظ بهداشت محیط یکی از موضوعات بسیار جدی و اساسی امروز جوامع انسانی است امروزه زباله به عنوان کانون اصلی اکثر بیماری‌های میکروبی و انگلی مانند وبا و بیماری‌های روده‌ای میکروبی و انگلی شناخته شده است (نیلفروشان، ۱۳۷۹: ۲۰). از همین رو است که امام علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: "پیامبر (صلّی‌الله

۱. «و یحل لهم الطیبات و یحرم علیهم الخبائث...»؛ و اشیای پاکیزه را برای آنها حلال شمرد و ناپاکی‌ها را تحریم می‌کند، اعراف / ۱۵۷.

۲. «لاتبیتوا القمامة فی بیوتکم فاخرجوها نهاراً، فانها مقعد الشیطان».

۳. «و لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة»، بقره / ۱۹۵.

فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

علیه و آله و سلم) از تغوط (دفع زباله) بر کنار آب روان و جوی خوش گوار و زیر درخت میوه دار نهی کرده است". (مجلسی، ۱۳۶۲، ۱۷۰)همچنین در روایت دیگر آمده است: رسول خدا نهی کرد از این که انسان ادرار کند زیر درخت میوه دار، یا در مسیر راه و یا در آب راکد. (حرعاملی، ۱۴۱۲ ه.ق: ۱۶۹) این طبق قاعده"لاضرر" - که پیامبر (صلّی‌الله علیه و آله و سلم) فرمود: "در اسلام ضرر و زیان رساندن به خود و دیگران ممنوع است"،[۱] (بابویه، ۱۴۱۴ ه.ق: ۳۳۴)- انسان حتی از امکانات شخصی خود، نباید به گونه‌ای استفاده کند که باعث آزار و اذیت دیگران شود و به آنها ضرر برساند.

۳. فضای سبز

تخریب و از بین بردن هر آن چه جزو سرمایه‌های ملی کشور به حساب می‌آیند، مشروع نیست. علاوه در دنیایی که ما در آن زندگی می‌کنیم پیامبر گرامی حضرت در نهی و توبیخ کسانی که اقدام به قطع درختان و از بین بردن منابع طبیعی و زیست محیطی می‌کنند، می‌فرماید: "هر کس درخت سدر را قطع کند، سرنگون وارد جهنم خواهد شد". (متقی هندی، ۱۴۱۳ ه.ق: ۸۹۴). هرچند مسأله فضای سبز به صورت امروزی به طور مشخص مطرح نشده است، اما این موضوع تحت عنوان کلی‌تر؛ مانند غرس درخت، ترغیب و تشویق به درخت کاری و نهی از قطع درختان آمده که حکایت از عنایت و توجه دین اسلام به این موضوع دارد.اقلیم شهری امروز تحت تأثیر فرآیندهای تراکم و تمرکز فعالیت در شهرها آن چنان دگرگون شده که مطالعات ناحیه‌ای شهرها به صورت مشخص و جدا از اقلیم ناحیه‌ای، بررسی می‌شود، در فقه اسلامی نیز قوانینی وجود دارد که مردم را از تصرف در اموال عمومی‌و دولتی باز می‌دارد، این قوانین مستند به قانون الهی و قرآن کریم است: "از تو درباره انفال[۲] سؤال می‌کنند، بگو انفال، مخصوص خدا و پیامبر است، پس از (مخالفت با فرمان) خدا بپرهیزید".[۳]

---

۱. «لاضرر و لاضرار فی الاسلام»

۲. از نظر فقه شیعه مصادیق أنفال عبارتند از:
۱ فیء؛
۲ زمین‌های موات؛
۳ آبادی‌هایی که صاحب ندارد؛
۴ قله‌ها، وسط درّه‌ها و جنگل‌ها؛
۵ صفایا و قطایع؛
۶ غنیمتی که مجاهدان بدون اذن امام به‌دست آورند؛
۷ ارث کسی که وارث ندارد؛
۸ معادن؛
۹ دریاها و بیابان‌های لم یزرع؛
۱۰ خمس از ثروت‌هایی است که به امام تعلّق دارد و از أنفال است.

۳. «یسئلونک عن الانفال، قل الانفال لله و الرسول فاتقوا الله...»، انفال / ۱.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

پیامبر اکرم (صلّی‌الله علیه و آله و سلم) در این باره می‌فرماید: "اگر رستاخیز (قیامت) برپا شد و نهالی در دست یکی از شما است، اگر می‌توانید، آن را بکارید". (پاینده، ۱۴۱۲ ه.ق: ۱۱۳) لذا به موجب قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور، هیچ شخصی حتی نهادها و سازمان‌های دولتی و غیر دولتی حق ندارند به تخریب منابع ملی بپردازند و قانون، وزارت جهاد و کشاورزی را موظف به حفاظت از این منابع و ثروت‌های ملی کرده است. (منصور، ۱۳۸۰: ۹۲۱) می‌توان قواعد و مقررات مورد نیاز آن را از متون دینی استخراج کرد؛ به طوری که می‌توان یک مکتب زیست محیطی جامع را ارائه کرد.

خداوند در قرآن کریم می‌فرمایند:

«ما فَرَّطْنا فِی الْکِتابِ مِنْ شَیءٍ»[1] یعنی: ما در این کتاب از بیان هیچ چیز فروگذار نکردیم. قرآن یک کتاب تربیتی و انسان‌سازی است، که برای تکامل فرد و جامعه در همه جنبه‌های معنوی و مادی نازل شده است، روشن می‌شود که منظور از «همه چیز»، تمام اموری است‌که برای هدایت انسان لازم و ضروری است.

می‌توان گفت در اسلام، جامع‌ترین دیدگاه و صحیح‌ترین شیوه تعامل با طبیعت و محیط زیست بیان شده است. با نگاهی به متون دینی ـ و از جمله قرآن کریم ـ می‌توان دریافت که محیط زیست و تلاش برای حفظ و حمایت از آن، برای بهره‌مندی بشر از محیط زیستی امن و سالم جهت نیل به کمال، مورد اهتمام اسلام است. آیات متعددی در قرآن بر این مسأله دلالت دارند. این آیات چند دسته هستند که به آنها اشاره می‌کنیم.

- آیاتی از قرآن که محیط زیست را حق همگانی می‌داند

این دسته از آیات بیان می‌کنند که خداوند طبیعت و محیط زیست را برای انسان آفریده و انسان حق تصرف و استفاده از آن را دارد و این حق برای همه انسان‌ها در همه زمانها وجود دارد. استفاده از این حق، باید به گونه‌ای باشد که امکان استفاده و بهره‌برداری از آن، برای نسل حاضر و نسل‌های آینده حفظ شود. این حق، تکلیفی نیز ایجاد می‌کند و آن این است که انسان، وظیفه دارد به گونه‌ای از حق خود استفاده کند که به حقوق دیگران لطمه‌ای وارد نکند. بر همین اساس، اگر انسان از محیط زیست استفاده می‌کند، باید استفاده او، به گونه‌ای باشد که به حقوق دیگران در استفاده از آن خدشه‌ای وارد نشود.

- آیاتی از قرآن که آفرینش عناصر محیط زیست را برای انسان می‌داند

عناصر محیط زیست در روی زمین است، برای انسان‌هاست و همه انسان‌ها حق دارند از این الطاف

۱. انعام / ۳۸.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

الهی بهره‌مند شوند و هیچ‌کس نمی‌تواند این حق خدادادی را از آنها سلب کند . در دسته‌ای از آیات قرآن، خداوند با نام بردن از عناصر محیط زیست، بر آفرینش آنها برای انسان تأکید می‌کند. در سوره نمل نیز خداوند می‌فرماید: «وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَنْبَتْنا بِهِ حَدائِقَ ذاتَ بَهْجَةٍ»[1] یعنی: برای شما از آسمان آب فرستاد، پس با آن آب، بوستان‌هایی شادی‌انگیز رویانیدیم.

در سوره نحل خداوند می‌فرماید:

«وَ الْأَنْعامَ خلقها لَكُمْ فِيها دِفْءٌ وَ مَنافِعُ وَ مِنْها تَأْكُلُونَ»[2] یعنی: چهارپایان را آفرید که برای شما از آنها گرما (جامه‌های گرم) و سودهای دیگر فراهم می‌آید و از آنها می‌خورید.و همه حق دارند تا از این نعمت ارزشمند الهی بهره‌مند شوند و در پناه آن، زندگی سالم و امنی داشته باشند.

– آیاتی از قرآن که محیط زیست و عناصر آن را مسخّر انسان می‌داند

در فرهنگ قرآن، واژه تسخیر به دو معنی آمده است: یکی در خدمت منافع و مصالح انسان بودن مانند تسخیر خورشید و دیگری زمام اختیارش در دست بشر بودن مانند دریاها و بسیاری از موجودات زمین (مطهری، ۱۳۶۷: ۵۶)

دسته‌ای از آیات قرآن هستند که در آنها از واژه «تسخیر» در مورد عناصر محیط زیست برای انسان‌ها به کار رفته است. در این آیات، آفتاب و ماه، باد و باران، کوه‌ها و درّه‌ها، جنگل‌ها و سبزه‌زارها، حیوانات و سایر منابع زمینی و خلاصه همه موجودات را در خدمت انسان در آورده و همه را فرمانبردار انسان ساخته است تا او بتواند از همه آنها بهره برده و زندگی سعادتمندی را داشته باشد.برای این که حق انسان در استفاده و بهره‌برداری از طبیعت را در این قسم از آیات بیان کنیم. تلاش علمی‌و به کارگیری فناوری در طبیعت و محیط زیست برای این است، که انسان بتواند از محیط زیست و طبیعت، جهت فراهم آوردن یک زندگی سعادتمندانه همراه با امنیت و آرامش استفاده کند؛ اما اگر انسان در استفاده از علم و فناوری برای تصرف در محیط زیست زیاده روی کند، ثمره‌ای جز مقهوریت و مغلوبیت او در مقابل سلطه زندگی ماشینی و صنعتی نخواهد داشت. این همان چیزی است که امروزه شاهد آن هستیم و به طور قطع هم خلاف دستورات و تعالیم اسلام است؛ زیرا اسلام، تسلط بر طبیعت را می‌خواهد، اما زیاده‌روی در این امر باعث شده که کار از دست انسان خارج شود؛ به گونه‌ای که سلامت، امنیت و انسانیت او در میان پیچ و مهره‌های این زندگی صنعتی و ماشینی گم شده است (مطهری، ۱۳۶۷: ۵۶) باید محیط تکامل روحی و معنوی او نیز باشد؛ و چون اسباب و مقدمات تکامل روحی‌اش، ارادی و اختیاری است، پس باید به

۱. نمل / ٦٠.
۲. نحل / ٥.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

شیوه‌ای عالمانه و مدبّرانه از محیط زیست، برای این هدف متعالی استفاده کند؛ زیرا رسیدن به تکامل روحی و معنوی بدون بهره‌مندی از محیط زیستی امن و سالم امکان‌پذیر نخواهد بود.

- ارزش محیط زیست از دیدگاه بین الملل

۱. مجامع بین‌المللی

سازمان ملل متحد در تلاش‌های بین‌المللی درزمینه محافظت از محیط زیست پیشتاز است.

سازمان ملل برای تدوین معاهده‌هایی به منظور حفظ محیط زیست کمک می‌کند. برای مثال در دهه ۱۹۸۰ کمک کرد آلودگی نفتی از کشتی‌ها تا ۶۰ درصد کاهش یابد؛ آلودگی فرامرزی درامریکای شمالی و اروپا مهارشود؛ وتولید بسیاری ازگازهایی که لایه ازون را نابود می‌کنند در کشورهای صنعتی و در حال توسعه متوقف شود. کارگزاری‌ها و برنامه‌های سازمان از زمان تشکیل نخستین کنفرانس ملل متحد درباره محیط زیست در سال ۱۹۷۲، به انعقادبیش از ۳۰۰ معاهده و موافقت‌نامه بین‌المللی مربوط به انواع به خطر افتاده تنوع زیستی ، گیاهان و جانوران، آلودگی دریاها، مواد زائد خطرناک، ، تغییر آب و هوا و اقلیم، نابودی لایه ازون، بیابان زدایی کمک کرده‌اند[1].

کمیسیون توسعه پایدار ملل متحد، تغییرات اجتماعی و اقتصادی مورد نیاز برای توسعه «پایدار» را تشویق می‌کند که هدف آن تأمین بهبود واقعی در کیفیت زندگی بشر در حال حاضر، ضمن تضمین حفظ منابع برای نسل‌های آینده، است. این کمیسیون چگونگی اجرای دستور کار ۲۱ و دیگر موافقت‌نامه‌های اجلاس زمین را در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی بررسی و همچنین از گفت و گو بین دولت‌ها و گروه‌های مهم درگیر در توسعه پایدار حمایت می‌کند و بین آنها مشارکت به وجود می‌آورد. این کمیسیون برای کمک به کشورها در امر گردآوری و گزارش داده‌ها به منظورسنجش پیشرفت‌ها، مجموعه‌ای از شاخص‌های توسعه پایدار که از نظر بین‌المللی‌پذیرفته شده‌اند، تدوین کرده و دولت‌ها را تشویق می‌کند نهادها و هدف‌هایی برای توسعه پایدار ملی تعیین کنند.برنامه محیط زیست ملل متحد به کشورها کمک می‌کند مدیریت محیط زیست را بهتر کنند، بر سلامت کره زمین نظارت می‌کند و درباره معاهده‌ها و برنامه‌های اقدام بین‌المللی اجماع به وجود می‌آورد.نهادهای فنی تحت حمایت مالی ملل متحد مراقب سلامت محیط زیست هستند. هیات بین دولتی تغییر آب و هوای برنامه محیط زیست ملل متحد و

1. Michael Bowman and alan boule. P. 155. It might also be nored here tht, as the definition of, pollution damage, does not expressly exclude personal injury, the fund has admitted that claims for personal injury cannot be excluded in principle...

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

سازمان جهانی هواشناسی، که شبکه‌ای جهانی از بیش از ۱۰۰۰ دانشمند برجسته از متجاوز از ۱۲۰ کشور است، موقعیت دانش و اطلاعات درباره تغییر آب و هوای جهان ـ دلایل، تأثیر و راه‌های چاره برای کاهش و تعدیل آن را بررسی می‌کند. نهادهای علمی‌و فنی مشابه همچنین براساس معاهده‌های بین‌المللی در ارتباط با لایه ازون فعالیت می‌کنند. سازمان خواربار و کشاورزی بر ذخایر جهانی ماهی نظارت و کشورها رااز خطرهای ماهیگیری بی‌رویه آگاه می‌کند. «ارزیابی نظام زیست هزاره» مرکب از ۱۵۰۰ دانشمند که تحت حمایت مالی سازمان ملل متحد تشکیل شد، در حال بررسی موقعیت عواملی مانند مراتع، جنگل‌ها، رودخانه‌ها و دریاچه‌ها، اراضی کشاورزی و اقیانوس‌های جهان است که از زندگی در کره زمین حمایت می‌کنند. این نهاد، اطلاعات علمی موثق درباره تأثیر تغییرات در نظام‌های زیستی جهان بر امرار معاش و محیط زیست انسان در اختیار سیاستگذاران خواهد گذاشت.

تسهیلات جهانی محیط زیست، صندوقی که به وسیله برنامه عمران ملل متحد، برنامه محیط زیست ملل متحد و بانک جهانی اداره می‌شود، برای کاهش خطر تغییرات آب و هوا، محافظت از پایداری و ادامه تنوع زیستی و استفاده از آنها، حفظ آب‌های بین‌المللی و حذف تدریجی مواد نابودکننده ازون و آلاینده‌های ارگانیک مقاوم در بیش از ۱۵۰ کشور در حال توسعه و اقتصادهای در حال انتقال، بیش از ۳/۵ میلیارد دلار اختصاص داده و درصدد است ۸ میلیارد دلار دیگر نیز تأمین کند[1].

۲. کنوانسیون بین‌المللی

حقوق بین‌الملل قرار دادی محیط زیست به تدریج در حال ایجاد تعهدات رفتاری برای دولتها است که بایستی در قبال افراد یا سازمانها اجرا گردند. ایجاد و توسعه این قواعد مستلزم تأسیس سازوکارهایی است که پایبندی آنها به تعهدات و قواعد مذکور را تضمین نمایند. یکی از این ساز و کارها، رژیمی (حقوقی) است که مسئولیت مدنی و لزوم پرداخت خسارت در قبال خسارت زیست محیطی را مقرر می‌نماید. در شرایط موجود و کنونی، ارزیابی این که آیا رژیم‌های مسئولیت مدنی اجرای مؤثر شرایط موجود و استانداردهای بین‌المللی محیط زیست را به طور مؤثر تضمین و تأمین می‌کنند و بنابر این ساز و کارهای موجود تضمین پایبندی را تکمیل می‌نمایند یا خیر، مشکل می‌باشد.

بر اساس ماده ۱۶ پروتکل الحاقی حفاظت از محیط زیست به معاهده جنوبگان، دولت‌های عضو پروتکل خود را متعهد کرده‌اند که قواعد و تدابیر مربوط به مسئولیت مدنی خسارات ناشی از اقداماتی را که در حوزه معاهده جنوبگان انجام می‌شوند، کنوانسیون تنظیم اقدامات راجع به منابع معدنی جنوبگان

1. The international convention on civil liability for iol pollution damage.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

(کرامرا) که هنوز لازم‌الاجرا نشده است، این مسئولیت را مقرر نموده بر اساس ماده ۸، هر کارپرداز و اپراتور در خصوص خساراتی که به محیط زیست جنوبگان یا اکوسیستم‌های وابسته یا پیوسته به آن وارد نماید، به طور مطلق مسئول می‌باشد.

مصداق دیگر - هر چند محدود - این امر، کنوانسیون مسئولیت بین‌المللی خسارات ناشی از اشیای فضایی ۱۹۷۲ می‌باشد که مقرر می‌دارد هر دولت تغذیه‌کننده در قبال پرداخت غرامت خسارات ناشی از اشیای فضایی خود بر سطح زمین، مطلقاً مسئول خواهد بود. این مسئولیت بعدها گسترش یافته است. اما دو معاهده بین‌المللی لاحق - تا حدی که به مسئولیت ناشی از خسارات زیست محیطی مربوط می‌شوند- در این خصوص در سطح مشابهی نمی‌باشند. چنان که آن دو معاهده مستقیماً پرداخت غرامت به خاطر خسارات وارده بر محیط زیست را پیش‌بینی نمی‌نمایند بلکه بیشتر (پرداخت) غرامت را برای ایراد "زیان یا صدمه اساسی به حیات و سلامتی انسان" مقرر می‌دارند. با وجود این، همین امر نیز به طور غیر مستقیم به عنوان وسیله‌ای برای حفاظت از محیط زیست در برابر ایراد خسارات نقش آفرینی می‌کند. معاهدات بین‌المللی همیشه به روشنی این تفکیک راقایل نمی‌شوند که قصد آنها حفاظت اصولی از محیط زیست در برابر خسارات است یا حفاظت از بهداشت، حیات، اموال و نظایر آن در برابر خسارات زیست محیطی. کنوانسیون مسئولیت مدنی به خاطر خسارات وارد بر محیط زیست در اثر اقدامات خطرناک ۱۹۹۳ (کنوانسیون لوگانو) مصداقی از این امر می‌باشد. بر اساس ماده ۱ این معاهده، هدف آن پرداخت غرامت کافی و مناسب برای خسارات ناشی از اقدامات خطرناک برای محیط زیست است. این امر همچنین روشهای پیشگیری و استقرار مجدد وضع سابق را نیز مقرر می‌دارد تعریف واژه"خسارت" زیان‌های وارده بر حیات، ضرب و جرح و صدمات فردی، زیان یا خسارت وارده بر اموال و همچنین "زیان و خسارت ایجاد شده به وسیله ایجاد اختلال در محیط زیست" را مطرح کرده و در بر می‌گیرد. در نهایت (پرداخت) ایجاد غرامت برای زیان یا خسارت ناشی از ایجاد اختلال در محیط زیست محدود است در حالی که (پرداخت) غرامت برای سایر خسارات این چنین نیست. این نشان می‌دهد که کنوانسیون مذکور اساساً به حفاظت از محیط زیست اختصاص ندارد (آقایی، ۱۳۷۱: ۱۵)

در عین حال، حقوق ملی نیز رژیم‌هایی را در خصوص مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی ارائه کرده است. قانون ایالات متحده در خصوص انتقال خط لوله آلاسکا و قانون ۱۹۹۰ ایالات متحده در مورد آلودگی نفتی، مصادیق عمده این امر می‌باشند.

خصوصیت رژیم‌های مربوط به مسئولیت مدنی ناشی از خسارات زیست محیطی که آنها را از ساز و

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

کارهای سنتی شبه جرم (tort) متمایز می‌سازد، این است که قصد آنها پرداخت غرامت به یک فرد و عضو یک دولت یا یک نهاد به خاطر زیان‌های مادی، اقتصادی و نظایر آن نیست. آن‌ها بیشتر به عنوان یک عامل سلب انگیزه‌کننده در برابر اقدامات معین یا پیامدهای زیانبار ناشی از آنها تلقی می‌شوند. در این خصوص ساز و کارهای تنظیم‌کننده مسئولیت مدنی خسارات زیست محیطی یک نقش بازدارنده و پیشگیرانه دارند. با این حال اشتغالات و نقش‌های جبرانی و جلوگیری‌کننده و فرونشاننده این ساز و کارها را نباید ناچیز شمرد. نقش جبرانی مذکور در قانون آلودگی نفتی ایالات متحده کاملاً هویدا است[1]. بر اساس قانون مذکور، شخص مسول، مکلف به پرداخت خسارات و همچنین هزینه‌ها و مخارج جدا سازی است که ایالات متحده یا سایر نهادها متحمل شده‌اند."جدا سازی" به "نگهداری و جدا سازی نفت یا مواد خطرناک از آب یا ساحل" تعریف شده است. کنوانسیون تنظیم اقدامات راجع به منابع معدنی جنوبگان از"اعاده به وضع سابق "سخن می‌گوید. نقش جبرانی ساز و کارهای تنظیم‌کننده مسئولیت مدنی خسارات زیست محیطی در رأی دیوان استیناف ایالات متحده در قضیه پورتریکو و سایرین علیه زوکولوکوترونی و سایرین بر جسته شده است. نقش‌های تنبیهی و مجازاتی نیز در قطعنامه ۶۸۷/۱۹۹۱ مورخ ۳ آوریل ۱۹۹۱ شورای امنیت منعکس می‌شود. قطعنامه مذکور تأکید کرد که عراق " بر اساس حقوق بین‌الملل به خاطر هر گونه زیان و خسارت مستقیم از جمله خسارات زیست محیطی و تهی شدن منابع طبیعی... در نتیجه تجاوز نا مشروع عراق و اشغال کویت، مسئول می‌باشد ".

-مبانی حقوقی

الف: قانون داخلی

۱. قانون اساسی

در قانون اساسی جمهوری اسلامی‌ایران طبق اصل پنجاهم قانون اساسی" حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی روبه رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی‌تلقی می‌گردد. از این‌رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است ".قانون اساسی را می‌توان عالی‌ترین سند حقوقی یک کشوردانست که مبنای اصلی آن تحقق عدالت است.

این سند حقوقی راهنمایی برای تنظیم قوانین پائین‌تر است، به نحوی که هیچ یک از این قوانین نباید

1. Ex ante / Preventive measures.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

با آن مغایرت داشته باشند قانون اساسی تضمین‌کننده حقوق یک ملت است و قوای سه گانه را در رعایت این اصول در برابر مردم مسئول می‌سازد.

اصل پنجاهم قانون اساسی اصلی محیط زیستی است و به همراه دیگر اصل‌های این قانون در سال ۱۳۵۸ به تصویب شورای نگهبان رسید، بررسی این اصل و توجه به آن در جایگاه قانون‌گذاری رسیدن به آرمان‌ها می‌شود.عناصر تسکیل دهنده محیط زیست شامل (هوا، آب و خاک است که خاک ریشه و منشاء غذایی است که انسان استفاده می‌کند). عواملی که باعث بقای یک موجود زنده اعم از انسان می‌شود یعنی عواملی که باعث می‌شود یک موجود زنده بتواند زنده مانده و به حیات خودش ادامه دهد عبارتند از: ۱- هوا، ۲- آب، ۳- غذا.

۲. قانون عادی

قوانینی نیز در خصوص حفاظت از محیط زیست در مجلس تصویب شده که شامل:

۱. قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (مصوب ۱۳۵۳)؛

۲. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا (مصوب ۱۳۷۴)؛

۳. قانون شکارو صید (مصوب ۱۳۴۶)؛

۴. مواد ۶۷۵-۶۷۹-۶۸۰-۶۸۶-۶۸۸-۶۸۹-۶۹۰-۶۹۱ و ۶۹۶ از قانون مجازات اسلامی- تعزیرات.

ب. قانون خارجی

۱. مقررات سازمان ملل متحد

افزایش روند آلودگی و تخریب محیط زیست، افزایش بی‌رویه جمعیت، کاهش و نابودی منابع طبیعی و به تبع آن بروز پی در پی بحرانهای زیست محیطی، دولت‌ها به عنوان تابعان حقوق بین‌الملل، اقدام به انعقاد معاهدات بین‌المللی و منطقه‌ای برای حفظ محیط زیست نموده‌اند. از نخستین ابداها و ابتکارهای عمده سازمان ملل متّحد در راستای تحقّق این ایده، صدور اعلامیه جهانی حقوق بشر در واپسین سالهای نیمه نخست سده بیستم بود. در این اعلامیه، نگرش اصلی و تأکید عمده بر حقوق مدنی و سیاسی بود که نسل اوّل حقوق بشر نامیده می‌شود. سازمان ملل متحد در تلاش‌های بین‌المللی درزمینه محافظت از محیط زیست پیشتاز است.

سازمان ملل برای تدوین معاهده‌هایی به منظور حفظ محیط زیست کمک می‌کند. برای مثال در دهه ۱۹۸۰ کمک کرد آلودگی نفتی از کشتی‌ها تا ۶۰ درصد کاهش یابد؛ آلودگی فرامرزی درامریکای شمالی

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

واروپامهارشود؛ وتولید بسیاری ازگازهایی که لایه ازون را نابود می‌کنند در کشورهای صنعتی و در حال توسعه متوقف شود.

دومین کنفرانس نیز در سال ۱۹۹۲ در شهر ریودو ژانیر درکشور برزیل برگزار شد تحت عنوان همایش زمین که منجر به صدور یک بیانه ۲۷ اصلی و دستور کار ۲۱ و دو کنوانسیون دیگر گردید.

کنوانسیون‌های بعدی شامل اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی[1]، کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های جانوران و گیاهان وحشی در معرض خطر انقراض و نابودی[2]، کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از آلودگی دریا ناشی از کشتی‌ها[3] و غیره. لذا هدف کلی از انعقاد معاهدات بین‌المللی و منطقه‌ای و به تبع آن قوانین و مقررات داخلی کشورها حفظ محیط زیست و تضمین حقوق بشر برای برخورداری از محیط زیست سالم می‌باشد.

تحولات زیست محیطی به خودی خود نه زیان بارند و نه خوب؛ درواقع این جامعه در حال تعامل با پدیده‌های زیست محیطی و عوامل طبیعی است که از این پدیده‌ها یا فرصت می‌سازد یا تهدید. یعنی دخالت غیر منطقی و غیر خردمندانه بشر در روابط موجود بین عناصر زنده و غیر زنده طبیعی و برهم زدن نظام طبیعت است که موجب می‌شود تا مثلاً بارش بارانهای شدید فصلی در مناطقی که پوشش گیاهی آنها به علت بهره‌برداری بی‌رویه انسان از بین رفته است منجر به بروز سیل‌های ویرانگر و نابودی محیط گردد.

-قلمرو محیط زیست در حقوق بین الملل عمومی

با نگاهی به متون دینی می‌توان دریافت که محیط زیست و توجه به تأمین سلامت آن و حرکت در جهت دستیابی به محیط سالم، از حقوق اساسی بشر است؛ همانگونه که تخریب محیط زیست در اثر نشناختن حقوق بشر است (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ۱۹۱). محیط زیست قلمرویی است که هم از نظر تعریف و هم از نظر تعلق آن به یکی از این دو نظریه مورد توجه بوده است. در این موضوع که عملکرد عناصر محیط زیست مرزگذر است و بدون توجه به مرزهای تصنعی در حال جابجایی و اثرگذاری است تردیدی نیست. در وهله اول دولتها خود را متعهد به حفظ محیط زیست در ورای مرزهای خود می‌دانستند اما به تدریج تمایل دولتها به حفظ محیط زیست در چارچوب مرزهای خود این پیغام را می‌داد که نظریه میراث مشترک بشریت در خصوص محیط زیست در حال پذیرش است. تعهد دولتها به همکاری، مشورت، مذاکره و طلاع رسانی

1. IUCN.
2. CITES
3. MARPOL.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

در مسائل زیست محیطی و قید حق بر محیط زیست سالم در پیش نویس میثاق سوم در خصوص حقوق همبستگی ریشه در این واقعیت دارند (زمانی، ۱۳۸۲: ۲۷) در واقع حفظ محیط زیست، پاسخ به یکی از نیازهای امروز جامعه برای نگاهداری بیشتر از محیط زیست و رعایت حقوق عمومی است و تخریب محیط زیست معلول نابرابریهای اجتماعی و استفادههای غلط از طبیعت و یکی از عوامل تضییع حقوق انسانهاست (خامنه‌ای، ۱۳۸۲: ۱۱) تخریب و نابودی روز افزون جنگلها و مراتع، نابودی گونه های نادر گیاهی و جانوری، آلودگی آب، خاک و هوا، استفاده از سلاحهای هستهای و شیمیایی، ورود مواد نفتی و آلاینده های دیگر مانند: فاضلاب کارخانه ها و مجتمع های صنعتی به رودخانه‌ها و دریاها، آسیب دیدن لایه ازن، باران‌های اسیدی، مصرف روز افزون سوختهای فسیلی، استفاده بیرویه از سموم دفع آفات نباتی و ده ها عامل آلوده کننده دیگر که نام بردن از آنها فقط بر تلخ کامی و ناراحتی انسان می‌افزاید

اسناد بین المللی در حمایت از محیط زیست

کنفرانس استکهلم، درباره محیط زیست انسانی کنفرانس ریو، درباره محیط » برگزاری دهها کنفرانس بزرگ جهانی مانند زیست و توسعه و به تازگی، برگزاری،" اجلاس ژوهانسبورگ " بخشی از اقدامات جهانی در مقابله با بحران عظیمی است که جهان به واسطه آلودگی و تخریب محیط زیست گرفتار آن است علاوه بر این، تهیه و تصویب اسناد بین المللی فراوان در جهت مقابله با بحران زیست محیطی جهان، از جمله اعلامیه استکهلم، اعلامیه ریو، منشور جهانی طبیعت، بخش دیگری از اقدامات بینالمللی در این باره است. یکی از اقدامات مهم در این باره، ایجاد رابطه بین محیط زیست و حقوق بشر و شناسایی حقّی بشری، نسبت به محیط زیست با عنوان "حق بهرهمندی از محیط زیست سالم" است. این حق اقتضا می‌کند که حفاظت از محیط زیست برای انسان امروز و نسلهای آینده، مورد توجه جدی همگان قرار گیرد؛ اما این که چگونه این امر تحقق می‌یابد، سوالی است که باید به آن پاسخ داده شود. برای یافتن پاسخ این سؤال اقدامات متعددی صورت گرفته و نظریات گوناگونی نیز بیان شده است، تا بشر همچنان بتواند از محیط زیست سالم خود بهرهمند باشد. یکی از اموری که پیشنهاد شده و می‌تواند در حفظ محیط زیست مؤثر باشد، ایجاد رابطه بین محیط زیست و حقوق بشر است؛ زیرا حمایت قانونی از حقوق بشر می‌تواند وسیلهای جهت رسیدن به حفاظت از محیط زیست باشد. حقوقی مثل حق حیات، آزادی بیان، مشارکت سیاسی، برابری و... شامل ابزارهای قانونی بین المللی هستند که حفاظت بیشتر از محیط زیست را می‌طلبند (افتخارجهرمی، ۱۳۸۲: ۴) به همین جهت، برخی از حقوقدانان پیشنهاد

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

کردهاند که برای برخورد با مسائلی که از طریق نابودی تدریجی محیط زیست گریبانگیر بشر می‌شود، حق جدیدی در چارچوب حقوق بشر، مبنی بر "حق بر محیط زیست" یا "حق بهرهمندی از محیط زیست شایسته، سالم و امن" شناسایی شود (پارسا، ۱۳۸۷: ۱۳۰) این حق، ضمن این که، داشتن محیط زیستی امن و سالم را برای همگان تضمین می‌کند، وظیفه خودداری از فعالیتهایی را که به محیط زیست صدمه میزند، بر افراد، سازمان‌ها، شرکت‌ها و دولتها تحمیل می‌کند. حق بهرهمندی از محیط زیست سالم، در درون خود متضمن چند حق دیگر است که عبارتند از:

می توان گفت که منظور از محیط زیست سالم را، محیطی دانست که دارای حداقلهای یک زندگی سالم باشد (گرجی، ۱۳۶۲: ۱۱۵)

در زیر به برخی از مهمترین اسناد تصویب شده در زمینه حفاظت از محیط زیست به صورت فهرست وار اشاره می‌شود:

-اعلامیه کنفرانس سازمان ملل متحد درباره انسان و محیط زیست سالم(استکهلم- ۱۹۷۲

- کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد محیط زیست و توسعه
- کنوانسیون تنوع زیستی
- کنوانسیون حمایت از گونه‌های مهاجر و وحشی
- معاهده بین المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی
- کنوانسیون چهارچوب حفاظت از محیط زیست دریایی دریای خزر
- کنوانسیون جلوگیری از آلودگی‌های دریایی ناشی از دفع مواد زاید و دیگر مواد

حقوق بشر و محیط زیست

مطابق ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر «هر شخصی حق دارد که از سطح زندگی مناسب برای تأمین سلامتی و رفاه خود و خانواده‌اش، به ویژه از حیث خوراک، پوشاک، مسکن، مراقبت‌های پزشکی و خدمات اجتماعی ضروری برخوردار شود...» و مطابق ماده ۸ «هر شخصی در برابر اعمالی که به حقوق اساسی فرد تجاوز کند... حق مراجعه مؤثر به دادگاه‌های ملی صالح را دارد.» با توجه به شمول این دو ماده به همه و «هر شخص» و با توجه به این که یک شرط اساسی برخورداری از سلامتی و بهداشت، داشتن محیط زیست سالم است، پس می‌توان گفت که همهٔ اشخاص حقیقی و حقوقی می‌توانند در خصوص تجاوز به حقوق زیست محیطی خود به دادگاه شکایت برند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

نتیجه گیری

با بررسی موضوع پژوهش این نتیجه گرفته می‌شود که که محیط زیست و تلاش برای به حفظ و حمایت از آن، برای بهرهمندی بشر از محیط زیستی امن و سالم جهت نیل به کمال، مورد اهتمام اسلام است و مطابق منابع معتبر اسلامی حق انسانها در داشتن محیط زیستی امن و سالم، به عنوان یک حق بشری در کنار سایر حقوق شناخته شده است. به طوری که اسلام به عنوان یک دین کامل نقش حمایت کننده از محیط زیست داشته است است و قران و روایات در این زمینه به تفصیل به محیط زیست پرداخته‌اند. مضافاً اینکه می‌توان قواعد و مقررات مورد نیاز آن را از متون دینی استخراج کرد؛ به طوری که می‌توان یک مکتب زیست محیطی جامع را ارائه کرد. از سوی دیگر در لسان فقهی نیز مبانی حاکم بر قواعدی همچون اصل لاضرر و قاعده اتلاف بیانگر این نکته است که بسیاری از قواعد فقهی به اهمیت محیط زیست تاکید داشته‌اند. اما فراموش نشود که از محیط زیست در حقوق بین،" کنفرانس استکهلم، درباره محیط زیست انسانی " الملل عمومی نیز حمایت شده است. برگزاری دهها کنفرانس بزرگ جهانی مانند بخشی از اقدامات جهانی در مقابله با بحران، «اجلاس ژوهانسبورگ» و برگزاری «کنفرانس ریو، درباره محیط زیست و توسعه» عظیمی است که جهان به واسطه تخریب محیط زیست گرفتار آن است. از سوی دیگر سازمان‌های غیردولتی فراوانی در این زمینه مشغولند که نشان دهند توجه به محیط زیست است

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

منابع

-آقایی، بهمن (۱۳۷۱)، ترجمه حقوق بین‌الملل دریاها، تهران، بی‌نا.

-افتخار جهرمی، گودرز (۱۳۸۲)، حق بر محیط زیست، با تأکید بر حق دسترسی بر اطلاعات زیست محیطی، نخستین همایش حقوق محیط زیست ایران، تهران.

-ابوالقاسم پاینده، (۱۴۱۲ هـ ق)، نهج الفصاحة، قم، انتشارات انصاریان.

-بابویه قمی، ابی جعفر محمد بن علی بن الحسین بن (شیخ صدوق)، (۱۴۱۴ هـ ق)، من لایحضره الفقیه، جلد ۴، چاپ سوم، قم، مؤسسه نشر اسلامی.

-پارسا، علیرضا (۱۳۸۷)، محیط زیست و حقوق بشر، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۳۶.

-جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۰)، انتظار بشر از دین، قم، انتشارات اسراء.

جهانگیر منصور، (۱۳۸۰)، مجموعه قوانین و مقررات حقوقی، تهران، نشر دوران.

-حسن بن شعبه حرانی، (۱۴۰۴ هـ ق)، تحف العقول، قم، انتشارات جامعه مدرسین قم.

-حسن عمید، (۱۳۷۱)، فرهنگ فارسی، ج ۲، چاپ دوم، تهران، انتشارات سپهر.

-خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۲)، پیام به اولین همایش حقوق محیط زیست، روزنامه ایران، ۱۳۸۲/۳/۲۲.

داراب‌پور، مهراب (۱۳۷۷)، قاعده مقابله با خسارت، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش.

-زمانی، سید قاسم (۱۳۸۲)، توسعه مسئولیت بین المللی در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست، مجله پژوهشهای حقوقی، شماره اول.

-شلتون، دینا (۱۳۸۱)، تشریفات و آیین دادرسی حقوق بینالملل محیط زیست، ج ۲، ترجمه محمدحسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران.

-ضیائی بیگدلی، محمد رضا (۱۳۸۶)، حقوق بین الملل عمومی، تهران، انتشارات گنج دانش، چاپ بیست و نهم.

-طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۳)، المیزان فی تفسیر القرآن، ترجمه: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، جلد ۲، قم، دفتر انتشارات اسلامی.

-عمادزاده، محمدکاظم (۱۳۷۰)، حقوق بین الملل عمومی، تهران، انتشارات اتا، چاپ دوم.

-عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۹۲)، قواعد فقه، بخش خصوصی، تهران، انتشارات سمت، چاپ چهارم.

-عبدالله جوادی آملی (۱۳۸۰)، انتظار بشر از دین، قم، انتشارات اسراء.

-عزیزاله فهیمی، (۱۳۸۷)، مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط‌زیست، رساله دکتری حقوق خصوصی دانشگاه امام صادق (ع)،

-قوام، میرعظیم (۱۳۸۲)، حمایت کیفری از محیط‌زیست، چاپ اول، تهران: نشر سازمان حفاظت محیط‌زیست. (بی‌تا).

-گرجی، ابوالقاسم (۱۳۶۰)، اسلام و محیط زیست، مجله نور علم، شماره ۴.

مهدی هادوی‌تهرانی، (۱۳۸۵)، مکتب و نظام اقتصادی اسلام، تهران، بی‌نا.

متقی‌هندی، علاءالدین (۱۴۱۳ هـ ق)، کنزل العمال، جلد ۳، بیروت، مؤسسه الرصاه.

- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۹)، میزان الحکمة، ج ۱۳، قم، نشر دارالحدیث.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]

-محمدباقر مجلسی، (۱۳۶۲)، بحارالانوار، جلد ۷۷، تهران، دارالکتب الاسلامی.
محمد بن حسن حر عاملی، (۱۴۱۲ هـ ق)، وسائل الشیعة، جلد ۱، بیروت، احیاء التراث العربی، ص ۲۲۸؛ محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۷.
- نیلفروشان، محمدعلی، جلیل ضرابی، محمدباقر میرفتاحی، (۱۳۷۹)، بهداشت، تهران، بی‌نا.
-نیازمند، یدالله (۱۳۸۶)، اعجاز قرآن از نظر علوم امروزی، تهران، سمت، بی‌تا.
-یوسف‌وند، محمد (۱۳۸۶)، تعریف محیط‌زیست و اقسام آن، تهران، بی‌نا.

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید: DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۲۰۱۰۶

فقیه حبیبی، علی (۱۴۰۱)، «بررسی جایگاه زیست محیطی از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل» فصلنامهٔ پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س۱۲، ش۱، بهار ۱۴۰۱، صص ۱۵۲-۱۳۳.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-18]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1401.12.1.6.1]